

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 7, Sayı/ Issue 17 (Nisan/ April 2019), s.154-169.
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut261>
ISSN: 2147-5490, Mainz-Almanya

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 06.01.2019
Kabul Tarihi: 25.02.2019

Söylem Yasaları Bağlamında Fıkra Türü

The Type Of Anecdote In The Context Of Discourse Laws

Mehmet Emin BARS*

Öz

Dil, her dönemde araştırmacıların temel ilgi odağı olmuştur. Her araştırmacının dilden beklentisi farklıdır. Bu yüzden dil, her araştırmacı tarafından farklı açılardan ele alınıp incelenmiştir. Dil iletişimin temel aracıdır. Söylem ve söylem çözümlemesi her geçen gün dikkatleri daha fazla üzerine çeken dilsel kavramlardır. Söylem çözümlemesi son yıllarda toplumbilimden budunbilime, dilbilimden felsefeye birçok bilim alanında yaygın biçimde kullanılmaya başlamıştır. Söylem çözümlemesi disiplinlerarası bir özelliğe sahiptir. Terim birçok bilimin kesişme noktasında yer almaktadır. Günümüzde çok farklı söylem çözümleme kuramı bulunmakta, uygulamada değişik bilim dallarının verilerinden yararlanılmaktadır. Söylem çözümleme biçimi dünyada farklı yerlerde gelişen ve çok değişik uygulama biçimlerine sahip olan bir alandır. Günümüzde özellikle dilbilim ile birlikte adından söz ettirmektedir. Söylem çözümlemesi bilimsel bir yöntemdir. Kullanımdaki dil, onun temel inceleme alanını oluşturur. Bir söylem oluşturulurken onda bulunması gerekli birtakım ilkeler vardır. Bu ilkeler yaygın biçimde söylem yasaları olarak adlandırılmıştır. Söylem yasaları ile ilgili olarak birçok araştırmacı birbirinden farklı birçok yaklaşım geliştirmiştir. Bu yasalar araştırmacılar tarafından farklı şekilde adlandırılrsa da aralarında birçok noktada benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin Ducrot'un "söylemin yasaları" ile Grice'in "söyleşimler yasaları" birbirini destekler ve tamamlar niteliktedir. Her söylem ortaya konulurken bazı yasaların göz önünde bulundurulması zorunludur. Çalışmamızda Ducrot'un, H. Paul Grice'in "söyleşisel sağöz" başlığı altında değerlendirdiği yaklaşımını geliştirerek "söylem yasaları" adını verdiği ilkeler doğrultusunda folklorun önemli ürünlerinden fıkra türü incelemeye çalışılmıştır. Fıkraların söylem yasalarına göre değerlendirilmesi, fıkra türünün halk nazarındaki popülaritesini açıklamada önemli veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: dil, söylem, yasa, fıkra.

Abstract

Language has always been the primary focus of researchers. Every researcher has different expectations from the language. As a result, the language was handled and examined by different researchers from different angles. The language is the basic tool of communication. The discourse and the analysis of discourse is a linguistic concept that draws more attention

to each passing day. In recent years, the analysis of discourse has begun to be widely used in many fields of science from sociology to ethnology, from linguistics to philosophy. The analysis of discourse has an interdisciplinary nature. The term is at the crossroads of many sciences. Today there is a very different theory of discourse analysis, in practice, the data of different sciences are utilized. The form of analysis of discourse is a field that develops in different places in the world and has various application forms. Today, especially with linguistics, it is talking about his name. The analysis of discourse is a scientific method. The language in use constitutes its core scrutiny. There is a set of principles that must be present when a discourse is created. These principles are commonly referred to as discourse laws. Many researchers have developed a number of different approaches to the law of discourse. Although these laws are differently named by researchers, there are many similarities between them. For example, Ducrot's "laws of discourse" and Grice's "laws of speech" support and complement each other. It is necessary to consider some laws while every discourse is revealed. In our work, in the direction of Ducrot's principles of "discourse laws", we tried to evaluate the type of anecdote from the important products of folklore. The evaluation of the anecdote according to the law of discourse presents important data in explaining the type of anecdotes popularized by the public.

Keywords: language, discourse, law, anecdote.

"Ne gülüyorsun? Anlattığım senin öykündür"

(Horatius/Hiciv, 1)

Giriş

Dilin bireysel olarak kullanımını incelemek, kişilerin konuştuğularının/yazdıklarının iletişim değeri açısından incelenmesine, değerlendirilmesine dayanır. Dilde bir kelimenin anlamı konuşma sürecinde ortaya çıkar. Söylem çözümlemesi son yıllarda toplumbilimden budunbilime, dilbilimden felsefeye birçok bilim alanında yaygın biçimde kullanılmaya başlanan bir inceleme yöntemidir. Söylem çözümlemesi disiplinlerarası bir özelliğe sahiptir. Terim birçok bilimin kesişme noktasında yer almaktadır. Günümüzde çok farklı söylem çözümleme kuramları bulunmakta, uygulamada değişik bilim dallarının verilerinden yararlanılmaktadır. Söylem çözümlemesinde bir şeyler söyleyebilmek için ruhbilim, budunbilim, dilbilim, sözbilim, toplumbilim ve daha birçok bilim dalının kuram ve yöntemlerinden haberdar olmak gerekir. Söylem çözümleme biçimi dünyada farklı yerlerde gelişen ve çok değişik uygulama biçimlerine sahip olan bir alandır. Günümüzde özellikle dilbilim ile birlikte adından söz ettirmektedir. Söylem çözümlemesi bilimsel bir yöntemdir. Konuşulan dil, temel inceleme alanını oluşturur.

Uzun zamandan beri dilimizde yer alan söylem kelimesi, farklı bağlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Siyaset, sanat, basın-yayın, televizyon dünyasında farklı alanlarda toplum tarafından tanınmış kişilerin bu terime sıkça başvurduğu görülmektedir. Ancak, bu terimi kullananların dahi çoğu zaman anlamının ne olduğu konusunda bir fikirleri yoktur. Söylem bir dilin gerçek konuşma ortamında bir konuşucu ve onun alıcısı tarafından kullanılmasıdır. İnsan madde ve ruhtan oluşur. İnsanların konuşmalarından yola çıkarak konuşan kişi, alıcısı, ürettiği söylem, söylemde geçen nesne, zaman ve mekân hakkında bazı bilgilere ulaşabilecektir. Birçok araştırmacının yaptığı da aslında bir söylem çözümlemesidir. Bu çalışmada söylem yasalarına göre sözlü geleneğin önemli türlerinden biri olan fıkralar ele alınmıştır. Fıkraların toplumlar tarafından bu kadar etkin ve yaygın anlatım nedenlerinin cevaplarından birinin söylem yasalarında olup olmadığı incelenmiştir. Bu çalışmadan

elde edilecek veriler, aynı zamanda sözel geleneğin başka türleri için de geçerli olabilecek bilgilerdir. Araştırmacılar tarafından fıkralar üzerinde farklı kuram ve yöntemlerden yararlanılarak, yerel-millî-evrensel nitelik taşıyan fıkra/fıkra tipleri ile ilgili sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın özgünlüğü söylem çözümleme yasalarının bir folklor ürünü üzerindeki yeri ve etkisini ortaya koymaya çalışma denemesidir.

1. Söylem Kavramı ve Söylem Çözümlemesi

Dil, her dönemde araştırmacıların temel ilgi odağı olmuştur. Her araştırmacının dilden beklentisi farklı da olsa, dil farklı açılardan ele alınıp incelenmiştir. Dil iletişimin temel aracı olmasına rağmen, insanlar arasında iletişim sadece dil yoluyla yapılmamaktadır. İletişim araçlarında çeşitlilik bulunmaktadır. İletişimin çok farklı yolları olmasına rağmen iletişimde dilin yerini henüz hiçbir kod alamamıştır. Söylem çözümlemesinin konusu da dildir.

Bir dilbilimsel terim olan söylem kelimesi, anlam genişlemesine bağlı olarak farklı bağlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Terimin her geçen gün gündelik dilde kullanımı da yaygınlaşmaktadır. Değişik kesimden kişiler söylem terimine konuşmalarında yer vermektedir. Söylem, durum içinde bulunan sözdür. Bir metnin dilsel yapısını incelemek sözce, üretiliş koşullarının dilbilimsel açıdan incelenmesi de söylemdir. Söylemler konuşmadaki dili belirtir. Konuşan, öznenin sözelemesinde ortaya çıkar. *“Söylem bir dilsel birimle gerçekleşir. Söylem bir şey hakkındadır ve alıcı ve/ya da vericiyi ilgilendirir ve söylemde alıcı, verici ve/ya da konunun varlığını içerir. Yani her söylemin bir öznesi, bir alıcısı ve bir konusu vardır”* (Günay, 2013: 25). Bir söylemde vericinin konuşma biçimi, tutumlar, davranışlar gibi değer yargıları bulunur. Söylemde konuşan kişinin sözeleme durumları içerisinde ürettiği bir dil vardır. Söylem, dil yoluyla dünya hakkında konuşma yollarının, sosyal pratiklerin üretimidir.

Bir dilin bireysel ifadesi, dilin söyleme dönüşmesini sağlar. Dilin güncel değerlerinin kullanımında, dile yeni anlamlar yüklenerek söylem biçiminde üretilir. Dil, topluluğun üyeleri tarafından ortak olarak paylaşılan bir dizge iken, bu dizgenin bireysel olarak sınırlı biçiminde tüketimi söylemdir. Söylem bu yönüyle devingen bir yapı sergiler. Söylemin anlaşılmasında bağlam önemlidir. Bir dilin içindeki unsurlar arasında meydana gelen ilişkiler bağlamdan bağımsız değildir. *“Söylem çözümlemesinde dil kullanıcılarının (verici-alıcı) bireysel özelliklerinin, birbirine karşı tutumlarının, yaşantılarının, fiziksel ve duygusal durumlarının, çevre ile etkileşimlerinin, niyetlerinin, vb. dikkate alınması gereklidir”* (Günay, 2013: 43). Söylem çözümlemesinde konuşan kişinin söylediklerinin yanı sıra söylemek iste(me)dikleri saptanmaya çalışılır. Belli bir durum içindeki sözceler incelenir. Söylemlerin belli bir uzam içerisinde sunulması hem bilgi verici hem de alıcı üzerindeki etkisi nedeniyle zorunludur. Söylemler konuşma yerlerine göre belirlenmektedir. Bilimsel bir ortamda yapılması gereken bir konuşmanın evde bir aile bireyi tarafından diğer aile üyelerine karşı yapılması ne tür sonuçlar doğuracaktır?

Söylem analizinde sorunlar iki yönüme göre açıklanmaya çalışılır. Birincisinde insanların konuşmalarında/yazılarında ne yaptığını bakılır ki buna pratikler adı verilir. Konuşma ve metinlerde ortaya çıkan yorumların nasıl inşa edildiği üzerinde durulur. İkincisinde ise bu pratiklerde insanların kullandıkları dilsel/söylemsel kaynakların çeşitleri üzerinde durulur ki buna da açıklayıcı repertuarlar adı verilir (Arkonaç-Paker, 2012: 106). Söylem her türlü iletişim alanında bulunmaktadır. *“Gündelik söyleşimler, tanıtım sloganları, özel mektuplar, ilan-ı aşk, otomobil kullanma kılavuzu, telefon konuşmaları,*

sokaktaki günlük söyleşimler, duvardaki uyarı levhası" (Günay, 2013: 67) her bireyin çevresini saran söylemlerdir. Çevremizde bulunan bütün dilsel yapılar birer söylem örneğidir. Bu söylemlerin her birinin farklı yer ve konumda farklı işlevleri vardır. Bir vericinin alıcıya bir dilsel yapıyı aktarmasıyla söylem başlar.

Söylem çözümlemelerinde toplumsal, kültürel ve durumsal özellikler 1960'lı yıllardan sonra incelemeye katılmıştır. Her birey yaşadığı toplumun bir parçası olduğundan bir söylemde vericinin öznelliğinin yanında tarihsel ve toplumsal şartların bilinmesi gereklidir. Toplumbilim bu noktada önem kazanmaktadır. Her toplumsal grup da kendisine göre bir söylem geliştirir. Burada dilin iletişim boyutu öne çıkmaktadır. Her birey içinde bulunduğu toplumsal yapıya göre sözcüğünü oluşturur. Her doğal dil, konuşma/yazma esnasında toplumsal anlamlar içerir. *"Söylemsel yaklaşım; söylemlerin, olayları veya nesnelere nasıl inşa ettiğine ve aynı zamanda, o dili konuşan insanlar tarafından yine ve yeniden nasıl üretildiğine bakar"* (Aygül, 2016: 32). Söylemsel yaklaşım, kişinin dünyayı anlamlandırma şeklinin doğuştan gelmediğini, insanlar arasındaki etkileşimin sonucu olduğunu ifade eder. Dil tarafsız bir nesne değildir, anlamların yaratıldığı bir alandır. Söylemler kimlikleri şekillendirir.

Bir sözcüğün sözcüksel, toplumsal ve bireysel anlamları vardır. Sözcüksel anlam, bir kelimenin sözlük anlamıdır. Toplumsal anlam, sözcüğün meydana geldiği ve konuşulduğu toplumda yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, köken gibi toplumsal etmenlerin etkisiyle kazandığı anlamdır. Bireysel anlam ise, dili kullanan kişinin duygularını, davranışlarını, düşüncelerini aktardığı anlamdır. *"Söylem çözümlemesi yapan kişi, bir bütüncesini öncelikle sözcüksel bakımdan ele alır. Sonra oluşturulan söylemin toplumsal yanını ortaya koyar ve son olarak da söylemsel yapıdan kaynaklanan etkisel anlamını açıklar. Çözümlemede her aşama ile ilgili az ya da çok özellik bulmak olasıdır"* (Günay, 2013: 75-76). Söylem çözümlemesi yapılırken bir kişinin öznel anlatımla söylediklerinin yanında örtük olarak söylemek istedikleri belirlenmek amaçlanır.

Aynı gerçekler farklı dillerde, dilin özelliğine bağlı olarak, farklı şekillerde yorumlanır. Örneğin bir horozun sesi farklı toplumlarda farklı şekilde dile yansımıştır. Türklerin "ü-ürü-ü" şeklinde tanımı, Portekizlilerde "cocorococo" şeklindedir. Her sözcük belli bir konuşma uzamında üretilir. Bu sözcüğün bağlamıdır. Bir söylem aynı uzamdaki söylemlere bağlı olduğu gibi, kendisinden daha önce üretilmiş söylemlerle de ilişki içindedir. Bir dilin belli bir zamanda ve uzamda bir verici tarafından alıcıya yönelik üretilmesi söylemi oluşturur. Söylemin oluşumunda vericinin inançlarını söyleminde yansıtması düşünce ile söylem arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Söylemin ardında saklı bir simgesel anlam vardır.

Kişi bir şeyi söyleme dökmeden önce zihninde tasarlar. Her birey kendi sözcük durumu ve değişkenleri içinde sözcüğünü oluşturur. Bir dili ayrıntılı biçimde öğrenmenin yanında toplumsal durumunun da bilinmesi gereklidir. Söylem kültürün ayrılmaz bir parçasıdır ve genel bağlamın dışında doğru biçimde anlaşılması güçtür. Söylemi kültürden ayrı düşünmek mümkün değildir. Söylem çözümlemesi her şeyden önce söylem yorumlamasıdır. Yorumlama ancak söylemin doğru biçimde okunmasıyla gerçekleşebilir.

2. Söylem Yasaları Bağlamında Fıkra Türü

2.1. Sözlü Gelenegin Gülen Yüzü: Fıkra

Fıkra “gerçek hayat hadiselerinden hareketle ‘hisse’ kapmayı hedef tutan ve temelinde az-çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur” (Elçin, 2004: 566) hikâyedir. “Deneyimlenmiş olayları veya bir fikrin etrafında şekillenen düşünceleri, mizah yoluyla yansıtan ve sözlü anlatım türü olarak tanımlanan fıkralar” (Gür, 2007: 91), konularını her türlü hayat hadiselerinden alabilir. Sade bir dille anlatılan fıkralar, çoğunlukla tek bir vaka etrafında gelişir ve teferruat, tasvir, tahkiye unsurlarına yer vermez. Fıkra, sözlü edebiyat ürünleri içerisinde kendine özgü kompozisyonu ile diğer türlerden ayrılır. “Anlatım sırasında, kelimelerin seçimi, tasvir biçimi, diyalog çatısı, konu seçimi ve hedef belirlemesi, ona küçük hacimli kompozisyonu içinde bu farklılığı kazandırır” (Yıldırım, 1998: 221). Fıkra günlük hayat sahnelerini ince bir mizah, hikemi bir söyleyiş, keskin bir istihza ile anlatır. Fıkralarda olaylar bir hikâye çatısı etrafında ve nesir biçimde yaratılır; verilmek istenen mesaj, hüküm tipler aracılığıyla sunulur.

Fıkralar bir milletin kültür tarihine ait bilgiler taşır. Fıkraların anlatımında “gerçekçilik, açıklık, anlaşılabilirlik, az söz ile çok şey anlatma, durumu, hareketi veya düşüncüyü, bunların mesajını doğru verecek biçimde istif etme” (Yıldırım, 1998: 224) görülen temel niteliklerdir. Fıkralar aynı zamanda dilin en ekonomik kullanıldığı türlerden biridir. Çoğu zaman ifade edilmek istenen düşünce tek kelimelik bir tasvirle anlatılır. Fıkraların dili sade, açık ve anlaşılardır. “Fıkra dilinin esasını canlılık-açıklık-incecik oluşturur. Kahramanlar, kendi oluşum ve mevkilerine göre konuşurlar” (Rayman, 2010: 248). Fıkra bir taraftan toplumsal değerlerin aktarımını sağlarken, diğer taraftan toplumsal baskılardan kurtulmanın etkin bir yolunu açar. Fıkra, toplumsal değerleri ve kabulleri eleştirir. “Özellikle çağdaş kültürün ürettiği fıkralarda ülke politikasının, siyasetçilerin, spor ve sporcuların, medyada gündem oluşturan isimlerin, yerleşmiş âdetlerin eleştirisine sıkça rastlanır” (Buğra, 2005: 95). Fıkra ile ders verilir, bir mesaj iletilir, bilinçlendirilir. Öğreticilik vasfı ön plandadır. Fıkralarda “Toplumdaki adaletsizlik, haksızlık, cahillik, zorbalık, baskı, dinî yasaklar, kurumlardaki düzensizlikler, zıtlasmalar, yanlış anlaşılmalarda” (Şimşek, 2015: 199) eleştirilir.

Fıkra anlatmanın sosyal çevre tarafından belirlenmiş bir zamanı ve mekânı yoktur. “Sırası düşünce, herhangi bir düşüncüyü örnek vererek güçlendirmek, karşısındakini ona inandırmak ya da direnişinde yanıldığına tanık göstermek, herhangi bir durumu açıklamak” (Boratav, 1999: 85) gibi amaçlarla anlatılır. Fıkraların geleneksel bir anlatım biçimleri yoktur. Konu belli bir söz kalıbı ile başlamaz, gelenek tarafından çizilen bir sınırı yoktur. Anlatıcı kendi beğenisine uygun biçimde, kendi dil ve anlatım yeteneklerine göre konuşmasının uygun bir yerine oturtur (Başgöz, 1986: 138). Fıkra anlatmak âşıklık gibi bir meslek değildir.

Fıkra aynı zamanda dinleyicilerinden de mizahın inceliklerini anlayacak, nüktenin değerinin farkına varacak zekâ ve anlayış bekler. Bu yönüyle özel bir fıkra dinleyici tipinden de söz etmek mümkündür. Fıkra anlatan kişi de sıradan bir kişi değildir. Fıkra anlatmak maharet ve sanat ister. Bu kişiler zaman ve zemin bilen, nüktedan, hoşsohbet, sözü dinlenir kimselerdir. Her zümre içinde bu türün ustalarına rastlanmaktadır. Fıkralar, gazete ve mecmuaların bulunmadığı dönemlerde halkın toplumsal tenkit ve hiciv ihtiyacını karşılamıştır (Boratav, 2017: 303). Hiciv ve tenkit fikranın türünü tayin edici önemli niteliklerdir. Fıkralar insanları güldürürken terbiye

etmeyi amaçlar. “Fıkralardaki gülmeyi sağlayan öğelerin başında gelen ‘söz komiği’, dille bağlantılı bir gülmedir” (Şahin, 2014: 239). Fıkralarda halkın zekâsı, esprisi, muhakemesi bulunur. Fıkra sözlü edebiyat ürünleri arasında halkın mizahi gücünü en iyi anlatan türdür. Fıkraların estetiği, zıtlıklar üzerine kurulur. Bir tez ve antitezden meydana gelen fıkraların giriş bölümünde olay veya düşünce hakkında bilgi verilir. Sonra ortaya tez ve antitez atılır. Karşılıklı kısa konuşmadan sonra sonuç bölümünde yargı bildirilir. Her fıkroda bir hisse vardır (Rayman, 2010: 247). Toplumun her kesiminden kişiler, temsil ettikleri sosyal sınıflarıyla fıkralarda yer alır. Her fıkranın özünü insan oluşturur.

2.2. Fıkralarda Söylem Yasalarının Varlığı

Söylem türlerinde zengin ve sınırsız bir çeşitlilik bulunmaktadır. Çünkü beşerî etkinliğin farklı olanakları tüketilemez. Söylem türleri heterojen bir yapıya sahiptir. Söylem türlerinin heterojenliği, tek bir düzlemle incelenmesini olanaksız hale getirir (Bahtin, 2016: 65). Her üslup, söylem türleriyle yakın bir ilişki içerisindedir.

Söylem çözümlemesinin amacı metnin ne dediğini ortaya koymak değildir. Bunu amaçlayan başka bilim dalları vardır.

“Söylem çözümlemesi yapanların amacı ‘Bir sözce söylediği, belirttiği şeyi nasıl ortaya koyar?’, ‘Bu durum için nasıl kurallar geliştirilmiştir?’ ya da ‘Söylemin kuralları ve ilkeleri var mıdır? Varsa nelerdir?’ gibi soruların yanıtlarını ararlar. Bu tür sorular da araştırmacıları söylemin oluşum biçimi, düzenlenişi ve vericiye ait sözceleme durumu gibi alanların incelenmesine yöneltir” (Günay, 2013: 189).

Her sözcenin bir anlamı vardır. Ancak, bir sözce bağlam, gönderge, çağrışımsal özelliklerine göre farklı anlamlar da içerebilir. Her söylem, toplumsal, kişisel ve kültürel anlamlarına göre bazı işlevlere sahiptir. Aynı sözce farklı alıcılar tarafından farklı bağlamlarda değerlendirilebilir. Bir söylem bir alıcıda bir konuda yaptırım belirtirken farklı bir alıcıda rica anlamı belirtebilir. Bu durum bağlama göre şekillenir.

Oswald Ducrot, sözcenin anlamının belirlenmesi için iki aşamanın göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir. Birinci aşama dilsel birleşen aşamasıdır. Bu aşamada tümcenin dilbilgisel anlamı ortaya konulmaya çalışılır. Dilin kullanım olanakları ve dilin anlatımsal gücünü belirten söz sanatları, anlatım özellikleri gibi sözbilimsel yapılar dikkate alınır. Bir söylemin anlaşılması için dilsel birleşene gereksinim vardır. Her söylem, yalnızca dilbilgisel sınırlar içinde anlaşılmaz. Dilbilgisi kuralları her zaman kesin sonuçlar vermez. Söyleşi içindeki duraklamalar, eksilteli yapılar, gereksiz yinelemeler gibi anlatımlar alıcı tarafından kolayca anlaşılır. Söylemin anlaşılması iç bağlantıların yapısına göre belirlenir. Aynı sözce içinde bulunan kelimelerin yerlerinin değiştirilmesiyle birbirlerinden farklı anlamlı yapılar elde edilir. İkinci aşama olan sözbilimsel bileşende bir iletişim durumunda sözcenin yorumu yapılır (Günay, 2013: 191-192, Ducrot 1972’den). Bir söylemde dilbilgisel yapı ile sözceleme durumunun bir araya gelmesiyle söylemsel yapının anlamı, değeri ortaya çıkar.

Söylem analizinde, birey dünyanın merkezindeki özne olarak görülmez. Gerçekliğin inşa edildiği karşılıklı konuşmalar merkeze alınır. Bu konuşmalarda inşa edilmiş olan bilgi, dönüşmüş, değişmiş, yeniden yapılanmış biçimde karşımıza çıkar. Bu yapı süreklilik arz ettiğinden, söylem analizinin yorumlanacağı anlamlar evrensel olmayıp sadece o konuşmaya aittir. Aynı konuşmacıların dâhil oldukları başka bir konuşmada bile farklı bir gerçeklik inşa edilecektir. Bundan dolayı yapılan analiz o konuşmadaki bağlam üzerinden yorumlanacaktır (Çoker, 2012: 36). Söylem

çözümlemesinde insanların söylemleriyle ne yaptığına, hangi işi tamamladığına, bunları yaparken kullandıkları söylemlerin kaynaklarına bakılır. İnsanlar davranışlarından ziyade söylemleriyle kendilerini konumlandırırlar.

Bir söylem oluşturulurken onda bulunması gerekli birtakım ilkeler vardır. Bu ilkeler “söylem yasaları” olarak yaygın biçimde adlandırılmıştır. Söylem yasaları ile ilgili olarak farklı araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yasalar araştırmacılar tarafından farklı şekilde adlandırılrsa da aralarında birçok benzerlik bulunmaktadır. Ducrot’un söylemin yasaları ile Grice’in söyleşimler yasaları arasında büyük benzerlikler vardır. Her söylem ortaya konulurken bazı yasaların göz önünde bulundurulması gerekir. Ducrot, H. Paul Grice’in “söyleşisel sağısöz” başlığı altında değerlendirdiği yaklaşımı geliştirerek kendi yasalarını oluşturur. Grice tarafından nicelik, nitelik, ilişki ve tarz şeklinde belirtilen dört ilke, Ducrot tarafından geliştirilerek altı başlık altında değerlendirilir. Söylem çözümlemesi esnasında aşağıda sıralanacak ölçütlere daha pek çok yeni ölçüt eklenebilir. Dilsel iletişimin çözümlemesini yapmak iletişim için önemlidir. Konuşma sırasında kültürel değişkenleri bilmek çözümlemeye önemli katkılar sağlayacaktır. Ducrot tarafından belirtilen söylem yasaları (Günay, 2013: 193-201, Ducrot 1972’den) ve bunların fıkralardaki görünüşleri şu şekildedir:

2.2.1. Tümlük Yasası (Fr.Loi D’exhaustivite)

Verici, alıcısına sözcesinde belirttiği izleği en sağlam ve en doğru bilgileri aktarmak zorundadır. Bu yasa vericinin konuştuğu konu ile ilgili en etkili ve emin bilgileri vermesi gerektiğini ifade eder. Bu yasaya göre verici, alıcıya onun işlerine yarayacak en önemli bilgileri vermelidir. İzlekte alıcının işine yarayacak en önemli bilgilerin sunulması sözcede verilen izleğin doğru ve etkili anlaşılmasını sağlar. Böylece, söz konusu izlek en yetkin ve güçlü bilgiyi içerir. Bu kural kesin bilgi sunar. Tümlük yasasına göre “Bazı X’ler kesin olarak Y ise, başka X’ler Y değildir.” düşüncesi sezdirilir. Bir bütünlük içerisinde bazıları bir durumdaysa, aynı bütünlük içerisinde yer alan başkalarının durumu farklıdır. Bir verici sözcesini güçlü bir bilgi amacıyla kurarsa, bunu tümlük yasasına göre yapmak zorundadır. Örneğin “Çoğu doğru, çoğu da yanlış” tümcesi tümlük yasasına uymadığından yanlış bir söylem içerir. Bu durumda “Yarısı doğru, yarısı yanlış” tümcesi tümlük yasasına göre doğru bir önermedir. Ancak burada “Yarısı doğru” önermesi bile tek başına yeterlidir.

Tümlük yasasına göre gereksiz tekrarların olduğu durumlar da vardır. Bir şeyin yarısı için geçerli olan bir durumda, diğer yarının geçerli olmadığını söylemek mümkündür. Tümlük yasasına uyulmayan durumlarda verici zor durumda kalır. Üretilen tümceler “Çoğu doğru, çoğu da yanlış” tümcesinde görüldüğü gibi gülünç ve anlamsız yapılar ortaya çıkar. Diğer bir örnekte “Yarışmaya katılanların çoğu kadın ve erkeklerden oluşuyor.” tümcesi “Yarışmaya katılanların azı da kadın ve erkeklerden oluşmuyor.” gibi bir anlamı taşıyor olduğundan ortaya gülünç bir durum çıkmaktadır. Tümlük yasasında verici tarafından verilen bilgilerin alıcıyı ilgilendirmesi, ona yaraması beklenir. “Bazı sanatçılar oldukça başarılı.” tümcesi bazı sanatçıların çok başarılı olmadığı anlamını da içerir. Ancak burada alıcıyı ilgilendiren oldukça başarılı olan sanatçılardır. Böylece yeteri kadar başarılı olmayan sanatçıların alıcıyı ilgilendirmediği belirtilmiş olur.

Yukarıdaki önermeler incelendiğinde tümlük yasasında vericinin anlamlı biçimde sunduğu bir bilginin, alıcıyı aynı zamanda başka bilgilere de götürdüğü görülmektedir. “Ömer Seyfettin’in bazı hikâyeleri ilginçtir.” tümcesi tümlük yasasına

göre alıcıya söylenmemiş olan “Ömer Seyfettin’in bazı hikâyeleri ilginç değildir.” bilgisini de verir. Günlük hayatımızda mağaza camlarında sıkça karşımıza çıkan “Mağazamız pazar günleri açıktır.” tümcesi, alıcıya iki türlü bilgiyi verebilir: “Mağazamız sadece pazar günleri açıktır.” veya “Mağazamız pazar günleri de açıktır.” Burada tümlük yasası gözetilmemiştir. Bu durumda alıcı bağlama göre bir sonuca ulaşacaktır. Alıcı pazar günü dışında bir günde bu yazıyı görmüşse mağazanın pazar günleri de açık olduğu anlamını çıkarırken, pazar günü dışında bir akşam görmüşse anlam karmaşası ortaya çıkacaktır.

Tümlük yasasına göre söylemin tam ve doğru anlaşılması geneli kapsayıcı bir bilgiyi zorunlu kılar. Genel bilgi içerisinde verilen bazı ayrıntılar alıcıyı verilmek istenilen bilgiden uzaklaştıracaktır. Otobüsün takla attığı, birçok kişinin öldüğü bir trafik kazasında muhabirin “Otobüsün camları kırıldı.” tümcesi, tümlük yasasının göz ardı edildiği bir tümcedir. Muhabir alıcının asıl öğrenmesi gereken bilgiyi vermemiş, bir ayrıntı ile güçlü ve önemli bilgi gölgede kalmıştır. Camın kırılması ile ilgili alıcının aklına birçok ihtimal gelecektir. İzleyicinin dikkati kırılan camlara çekilmiştir. Bir izleğin anlatıldığı söylemlerde izleği bozan tümce, tümlük yasasına uymayan tümcedir. Bir izlekte anlam farklılığı yaratan, diğer sözcelerle uyuşmayan tümceler tümlük yasasını bozar. Bir söylemi oluşturan bütün tümceler aynı izlekle ilgili olmak zorundadır. Tümlük yasası bütün anlatım türleri için zorunludur. Bir uyarıcı yazıdan yetkilinin açıklamasına kadar her türlü söylemde gereklidir.

2004 tarihinde Fevzi Kılıç’tan derlenen “Gel İmam Ol da Göze Sö:me (Sövme)” adlı Sivas fıkrasını tümlük yasasına göre inceleyelim. Fıkra şöyledir:

“Sivas’ın köylerinin birine uzun zaman imam tayin edilmemiş. Koylüler, cenazelerini yıhamıya bile başka köyden imam getiriyormuş. Gayrı köylünün canına tah demiş. Golay değil yani adamın cenazesi ortada galıyor tabi. Bunar, her gün şehirdeki gadiya gedyollarını, koye imam göndermesini isdiyollarını. En sonunda muratlarına ermişler ve gadi efendi, koylere bir gün bir imam göndermiş. Amma imam biraz tuhafını. Kim ne gusur işlese, ne hata etse, ahalinin gözüne söğüp duruyormuş. Koylüler, bahmış ki beyle olmuyor, gedip gadiya şikat etmişler:

- *Gad’efendi (Kadı Efendi) sen bunu bizim koye imam gönderdin, sağol emme bu, hep bizim gözümüze sö:yor, olmaz ki gad’efendi beyle imam olmaz olsun, istemiyoh biz bunu! Demişler, gadi, durmuş, duramamış imamı çağırmış, azarlamış:*

- *Efendi oğlum, biz seni oraya imam gönderdik; insanlara örnek olasan deyi; sen, ahalinin gözüne sö:yormussun (sövüyormussun), beyle de olmaz ki oğlum! Diyormuş ki; bir adam gapıdan içeriye pat deyi düşmüş:*

- *Gad’efendi! Gad’efendi! Demiş; babam öldü, analığım bana düşer mi? demiş. Gayrı imam durur mu tabi:*

- *Hay ben senin gözünü bilmem neydiyim pezevek! Demiş; işde gad’efendi ben beylesinin gözüne sö:yom, hadi gel sen imam ol da göze sö:me! Demiş. Beylesi adam yoh mu şindi? Dolu! Yeni töredi şindi, kim kimin garısı kim kimin gocası belli değil aha şu filimlerde” (Akpınar, 2007: 139-140).*

Fıkroda verici durumunda bulunan imam, alıcısı olan köylülere sözcisinde belirttiği izleği (dinin emirlerine aykırı durumları) en kısa yoldan ve en doğru şekilde vermiştir. Köy imamı konuştuğu konu ile ilgili en etkili ve emin bilgileri doğrudan vermektedir. Verici, alıcıya onun işlerine yarayacak en önemli bilgileri verirken kendi konumuna pek de uygun olmayan bir dil kullanmıştır. Bu dil ile alıcının işine yarayacak

önemli bilgilerin farklı bir bağlamda sunulması, sözcüde verilen izleği ilginç kılmıştır. Bu özelliğiyle benzerlerinden farklı şekilde sunulan söz konusu izlek, güçlü bilgiyi içermiştir. Vericiye kesin bilgiler sunulmuştur. Fıkraya göre toplumda dinî kuralları aşırı derecede zorlayan kişiler göze sövmeyi hak ettiklerine göre bu kurallara uyan kişilerin bu hakaretin muhatabı olmadıkları düşüncesi sezdirilmiştir. Buna göre bir bütünlük içerisinde bazıları (dinî kuralları ihlal edenler) bir durumdaysa (göze sövme), aynı bütünlük içerisinde yer alan başkalarının durumu (dinî kurallara uyanlar) başka durum (göze sövmenin dışında)'dadır. Fıkroda tümlük yasasına göre "Yarısı doğru (dini kurallara uyanlar), yarısı yanlış (dini ihlal edenler) " tümcesi, "Yarısı yanlış (dini ihlal edenler)" önermesi ile tek başına verilmiştir.

Fıkroda bir şeyin yarısı için geçerli olan bir durum, diğer yarısı için geçerli değildir. Verici tarafında verilen bilgiler, alıcıyı doğrudan ilgilendiren, alıcının günlük hayatında ona yarayan bilgilerdir. Köy imamının yanlış yapanların gözüne sövmesi, doğru yolda olanları övdüğü anlamını da çıkarmaktadır. Ancak burada köy imamını asıl ilgilendiren doğru yapanlardır. Doğru yolda olanlar, yanlış yolda olanların söylemleriyle anlatılmıştır. Köy imamını ilgilendiren gözüne sövdükleri değildir. Böylece vericinin anlamlı biçimde sunduğu bilgi, alıcıyı aynı zamanda başka bilgilere de götürmüştür. Alıcı bir sonuca ulaşırken bağlamı da göz önünde bulundurmalıdır. Fıkroda etki imamın cemaatin gözüne sövmesi bağlamında öne çıkmaktadır. Sıradan bir kişinin başkasının gözüne sövmesi fıkradaki etkiyi hiçbir zaman bırakmayacaktır.

Fıkradaki söylemin tam ve doğru anlaşılması geneli kapsayıcı bir bilgiyi de zorunlu kılmıştır. Fıkroda türün bir niteliği olarak genel bilgi içerisinde ayrıntıların verilmemesi alıcıyı doğrudan verilmek istenilen bilgiye götürmüştür. Fıkranın başında haksız görülen köy imamı, kadının odasında yaşanan olayla kendisine hak verilen bir duruma gelmiştir. Fıkroda söylemi oluşturan bütün tümceler aynı izlekle ilgilidir. Bu durum fıkradaki söylemi daha etkili ve akılda kalıcı hale getirmiştir. Fıkroda tümlük yasasına uyulması, söylemi alıcılar nezdinde değerli kılmaktadır.

2.2.2. Bilgi Vericilik Yasası (fr. loi d'informativite)

Her sözce, alıcısına bir bilgi aktarmak zorundadır. Bu sözce de bilgi aktarması bakımından boş bir şey olmamalıdır. Az veya çok bilgi aktarımında, alıcının beklentileri göz önünde bulundurulmalıdır. Verici tarafından aktarılan bilgi alıcı tarafından bilinmemelidir. Alıcı tarafından bilinen bir bilginin aktarımı vericide ilgi uyandırmaz. Bir alıcı bildiği bir bilgiyi almaktan hoşlanmaz. Verici tarafından verilen sözce, alıcı tarafından bir bilinmeyen bir sezdirime sahipse sözcenin bilgi verici özelliği tartışılır hale gelir. Örneğin "Sadece Ali geldi." tümcesi alıcı tarafından eksik bilgi taşımaktadır. Alıcı, başkalarının beklendiği bir durumda geleni bildirmiştir. Cümlede söylenen şeyle iletişim sağlanmamıştır. Söylenen şey, bilgi verici ve yeterli açıklıkta olmalıdır. Bilginin yeterli açıklıkta olmaması tümlük yasasının da ihlalidir. Verici, doğru olarak inandığı bir sözceyi kanıtlayarak ortaya koyarsa bu durum kendisine güveni arttırır.

Söyleşim esnasında yanlışlar oluşabilir. Bu durumda söylem yorumlanmalıdır. Verici bazen birtakım bilgileri açıkça belirtmez. Sözcesinde örtük anlamlar yer alır. Örtük içerikler alıcı tarafından zor anlaşılır. Örtük anlatımda verici ile alıcı arasında bir ortaklık yaratılır. Verici, yanlış olduğuna inandığı şeyi veya elinde yeterli kanıtı olmayan durumu vericiye aktarmamalıdır. İletişimin sürdürülmesinde başlanılanın tamamlanması, bireylerin konuşmaya katılımları, sözcelerin anlaşılır olması gibi ölçütler

her iletişim ortamı ve dil için geçerli yasalardır. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki fıkrayı inceleyelim.

“Bir gün üç dört arkadaş olarak demişler arkadaşlar biz tuza bu kadar para veriyoruz. Biz bu tuzu ekelim daha iyi olur diyerek güz mevsiminde tuz ekmişler. Bahar gelmiş. Arkadaşlarının birisi bakmaya gitmiş. Tarlaya varınca otlar çiçek açmış, sinekler uçuşurlar. Bunları görmüş, köye gelmiş. Arkadaşları sual edince, ‘Arkadaşlar, tuzumuz güzel çiçek açmıştır fakat sinekler bütün yiyecekler’ demiş. Öyle ise o sinekleri [v]juralım diyerek hepsi gelmişler. Tarlaya gelince nasıl [v]juracağız demişler. Birisi demiş: ‘Ben bagrama pekmez çalayım, sinekler o pekmeze gelirler, konarlar. O zaman size işaret ederim. Siz tüfenk atın, onlar ölür’ demiş. Münasip diyerek pekmezi birinin bagrama çalmışlar. Geri çıkmışlar. Sinekler sırtına, bagrama konunca işaret etmiş. Onlar da tüfenk atınca herif ölmüş, bir de sinek ölmüş. Sinekler vız vız uçmaya başlamış. Zavallı herifler de: ‘Sinekler, vızırdaman, bir sizden bir de bizden öldü’ demişler” (Başaran, 2011: 170-171).

Fıkra, alıcısına bir bilgi aktarmıştır. Aktarılmak istenen bilgi, cehaletin insanın başına ne sorunlar açtığıdır. Cahil, bilgisizliğinin sonucunda yaşanan problemlerin dahi farkında değildir. Fıkroda anlatılan bilgi, alıcıları ilgilendirdiğinden, hayatlarını etkilediğinden boş bir bilgi değildir. Fıkroda aktarılan bilgilerde alıcının beklentileri göz önünde bulundurulmuştur. Verici tarafından aktarılan bilgi (tarlaya tuz ekme, cehaletin sonucunda bir insanın/sineğin ölmesi) alıcı tarafından ilk önce bilinmeyen bir durumdur. Alıcı tarafından bilinmeyen bu durumun aktarımı vericide ilgi uyandırmıştır. Verici tarafından verilen sözce eksik bilgi içermemekte, alıcıyı kesin bir bilgiye götürmektedir. Söylenen şeyin bilgi verici ve yeterli açıklıkta olması fıkroda verici ile alıcı arasındaki iletişimi sağlamıştır. Bilgi yeterli açıklıkta olduğundan aynı zamanda tümlük yasasına da uyulmuştur. Fıkroda alıcı tarafından anlaşılması güç, örtük içerikler yoktur. Fıkroda başlanan bir iletişim tamamlanmıştır. Bu özellikleriyle fıkroda bilgi vericilik yasasına uyulmuştur.

2.2.3. Tutumbilim Yasası (fr. economique)

Her söz edimi belli toplumsal, hukuksal ve ruhsal bir çerçevede meydana gelir. Söylemle ilgili yasalar bu çerçevelere bağlı olarak gelişir. Tutumbilim yasası bilgi vericilik yasasıyla yakından ilişkilidir. Tutumbilim yasasına göre söyleme eklenecek her dilsel yapı söylemin anlamını etkiler, ona yeni bilgiler katar. Anlatımda bulanıklıktan kaçınma, kısa konuşma tutumbilimsel olmayı gerektirir. Yüz yüze yapılan söyleşilerde yer alan davranışsal özellikler (beden dili), dilin tutumbilimsel şekilde kullanılmasını sağlar. Bütün sözel anlatımda bu nitelikler bulunmaktadır. Dil dışı unsurlar, sözel iletişimde dilsel iletiler kadar önem kazanmaktadır. Dil dışı unsurlar, anlatımlarda dilsel iletinin gücünü artırır. Bu unsurlar kendilerine özgü bazı nitelikleriyle iletişimi kolaylaştırır, daha anlaşılır hale getirir.

Yüz yüze, karşılıklı yapılan iletişimlerde yer alan bazı tutumlar dile yansımaz. Bu tutumlar sadece sözceleme durumu içinde değerlendirilir. Sözceleme durumunun temel öğeleri alıcı ve vericinin karşılıklı bulunmasından dolayı bilindiğinden, daha kısa tümceler oluşturulacak, tutumbilimsel bir durum ortaya çıkacaktır. Sözceleme durumunun bilinmesiyle alıcı ve verici arasında kolayca iletişim sağlanır. Her doğal dilde böyle tutumbilimsel söyleyişten yararlanır. Karşılıklı iletişim esnasında kullanılan dil, bağlama bağlı olarak kolayca anlaşılır. Böylece az kelimeyle, belirsiz anlam içeren sözcükler bağlama göre anlamlandırılarak, kolay biçimde iletişim sağlanır. Tutumbilimsel yasada verilecek her bilginin yeterli düzeyde olmasına ve yeni bir şeyler ifade edilmesine dikkat edilir. İletişim ortamına bağlı olarak, dil dışı unsurların

kolaylaştırıcı durumlarına bağlı çok uzun cümlelere gerek duyulmaz, kısa cümlelerle iletişim sağlanır.

Yılmaz Emir tarafından derlenen ve mahalli fıkra tiplerinden Sinirkentli Deligocaoğlu adına bağlanan fıkra şöyledir:

“Deligocaoğlu ticaret için gittiği İzmir’de parkta biraz oturup dinlenmek ister. Tam karşısında bir adam, bacak bacak üstüne atmış, keyifle nargile içmektedir. Deligocaoğlu adamın yanına gider, selam verip oturur. Oradan buradan derken lâfı döndürüp dolaştırıp mala mülke getirir ve sorar:

-Bu fâni dünyada, bu gadar böbürlencek neyin var senin?

Adam kasıla kasıla cevap verir:

-Benim, der, üç yüz keçim, beş yüz goyunum var!

-Geç onları, der Deligocaoğlu, malım var demeye gelmez; gurt gapar, yardan uçar... Başka neyin var?

Adam ballandıra ballandıra saymaya devam eder:

-Gırk dönüm tarlam, derede beş değirmenim var, deyince, Deligocaoğlu sandalyesinden doğrulur, bacak bacak üstüne atar:

-Hah, şinci oldu, der; malım var demeye değer! Bi bacağımı endir, bi bacağımı galdır! Keyfini sür!” (Civelekoğlu, 2010: 66).

Bu fıkrada yer alan bütün dilsel yapılar, söylemin anlamını etkileyerek ona yeni bilgiler katmıştır. Fıkralar sözlü anlatımın kısa türlerinden birdir. Az sözle çok ve etkili biçimde anlatım, fıkralara günlük konuşmalarda bile çok yer verilmesini sağlamaktadır. Bu yönleriyle bütün fıkralarda ekonomik olma özelliği bulunur. *“Bir gün Hoca pazarda gezerken bir herife rast gelüp ‘Hoca bugün ayın üçü midir dördü midir?’ dedikte, ‘Bilmem ay alup sattığım yok’ demiş”* (Türkmen, 2013: 86) gibi çok kısa fıkralar, türün tutumbilim yasasına uygunluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu tür kısa fıkraların sayısı çoktur. Deligocaoğlu fıkrasında kısa konuşmalar bulunmaktadır. Fıkroda Deligocaoğlu ile bir parkta yanına oturan adam arasında yüz yüze yapılan söyleşide birtakım davranışsal özellikler (beden dili-ayak ayak üstüne atma) yer almış, bu durum sözcelerde ekonomik davranmayı sağlamıştır. Dil dışı unsurlar sözel iletişimde dilsel iletiler kadar işlev üstlenmiş, dilsel iletinin de gücünü arttırmıştır. Bu unsurlar alıcı-verici arasındaki iletişimi kolaylaştırmış, daha anlaşılır hale getirmiştir. Fıkroda yüz yüze, karşılıklı yapılan iletişimde Deligocaoğlu’nun en son bacak bacak üstüne atması, yanındaki adama tek bacağını indir diğerini kaldır demesi onun zenginliğinden böbürlenen adamdan daha fazla mal sahibi olduğunu gösteren dile yansımayan tutumlardır. Bu tutumlar fıkrada sadece sözceleme durumu içinde değerlendirilebilecek tutumlardır. Bu tutumlar daha kısa tümceler kurulmasını sağlamış, tutumbilimsel bir durum ortaya çıkmıştır. Fıkroda karşılıklı iletişim esnasında belirsiz anlam içeren sözcükler/tutumlar bağlama göre anlamlandırılarak kolay biçimde iletişim sağlanmıştır. Fıkroda bilgi yeterli düzeyde verilmiş, yeni bir şeyler ifade edilmiştir. İletişim ortamına bağlı olarak, dil dışı unsurların kolaylaştırıcı durumlarından faydalanılmış; çok uzun cümlelere gerek duyulmamış; kısa cümleler tutumlarla desteklenerek etkin bir iletişim sağlanmıştır.

2.2.4. Arıksayış Yasası (fr. loi de litole)

Bu yasa bir sözcenin sanatsal bir biçimde anlamlandırılması ve yorumlanmasını kapsar. Arıksayış yasasında bilgi farklı biçimlerde vericiye sunulurken dikkati çekilir. Örneğin “Deseni çok beğenilmeyen bu gömlekler az satılıyor.” demek, “Bu grup gömlekler satılmıyor.” anlamına gelmektedir. Bu sözceler aynı zamanda tümlük yasasını tamamlamaktadır. Arıksayış yasası ile toplumsal tepkilerin azaltılması, nezaketin sağlanması, söylenmemesi gereken bilgilerin yumuşatılarak söylenmesi, açıklamaya yetkili olunmayan bilgilerin sunulması gibi işlevler yerine getirilir. Sözcelerde nezaket kuralları gereği özenli bir dil bulunmaktadır.

Bir dil toplum içinde tüketilirken dilin kendi kurallarının yanı sıra toplumsal davranışlar da dile şekil verir. Dil selamlama, soru sorma, rica etme, özür dileme gibi gerekli araçları söylemin oluşumunda kullanır. İncelik veya nezaket içeren bir dil, paylaşma duygusunun oluşumuna katkıda bulunur. Alıcıya karşı gösterilen nezaket, onu bir şeyi kabul etmekte zorlamamak, birtakım seçenekler sunmak böylece onun kendisini iyi hissetmesini sağlamak demektir. İncelikle, alıcı ve verici arasındaki ilişkide meydana gelebilecek uyuşmazlıklar giderilmiş olur. Nezaket bazı durumlarda açıklık ilkesinden uzaklaşmaya da neden olabilir. Çünkü bazen her şeyi olduğu gibi açıkça anlatmak, nezaket kurallarının dışına çıkmayı gerektirebilir.

İbrahim Kılınç tarafından derlenen “Yörüğün Ölüsü Bu Kadar Olur!” adlı fıkra şöyledir:

“İki yörük kardeş, Kasım ayında yayladan dönmek üzere göçü sararlar. Tam bu sırada ihtiyar ve hasta olan babası rahatsızlanır. İki kardeş babalarını nöbetleşe sırtlayarak karşı köydeki hocaya okutmak üzere yola koyulurlar. Bir süre sonra babalarını taşıırken yorulurlar ve dinlenmek için bir ağacının gölgesinde mola verirler. Tam bu sırada bakarlar ki babaları[nın] nefes alıp vermekte zorlandığını görürler. Durumdan sıkılan yörük kardeşlerden biri:

- Ağabey babam öldü daha fazla taşımaya gerek yok. Bence buraya gömelim der.

Buna zaten hazır olan ağabey ‘tamam’ der ve adamcağızı gömmeye başlarlar. Durumu anlayan ihtiyar çocuklarına dönerek zar zor:

- Yaorum ben ölmedim daha ne yapıyorsunuz durun! der.

Göç yolda hazır olduğundan yola çıkmak için acele eden yörükler, telaşla babalarına dönerek:

- Baba sen kendini bilmezsin. Yörüğün ölüsü güz ayında bu kadar olur derler ve babalarını diri diri gömerek göçe yetişirler” (Kılınç, 2010: 99).

Bu fıkra, sanatsal bir biçimde anlamlandırılmayı ve yorumlanmayı gerektirir. Fıkroda verilen mesaj, alışılmışın dışında farklı biçimde vericiye sunulmuştur. Göç etme zamanı gelen çocuklar, babalarının hastalığı nedeniyle göçe katılamamışlar. Babaları ölmemesine rağmen bir an önce ölmesini beklemişler, bu gerçekleşmeyince de hastalığının arttığı bir dönemde göçten geri kalmamak için onu diri diri gömmüşlerdir. Böylece fıkra, büyüklerine (anne/baba vb.) karşı görevlerini yerine getirmeyen insanlara (iki kardeş) toplumsal tepkileri azaltma işlevini yerine getirmektedir. Yapılmaması (hasta olan babayı diri diri gömme) gereken davranışlar yumuşatılarak, bir gerekçeye dayandırılmaya çalışılarak (göçe katılma) verilmiştir.

Fıkroda öne sürülen gerekçe (göçten geri kalmamak) ile yapılan yanlış davranışın (babayı diri diri gömme) büyüklüğü, küçültülmeye çalışılmıştır. Buna uygun özenli bir dil yer almıştır. Fıkradaki incelik/ nezaket içeren dil, vericinin verdiği bilgiye

karşı alıcının tutumunu etkilemektedir. Alıcıya karşı kullanılan bu dil, onu bir şeyi (babanın ölümünü meşru gösterme) kabul etmeye zorlamıştır. Verici böylece kendisini iyi hissetmeye çalışmıştır. Bu özenli dille açıklık ilkesinden de uzaklaşmıştır. Fıkroda her şeyi olduğu gibi açıkça anlatmak (babayı bilerek diri diri gömme), vericiyi toplumsal baskı altına sokacaktır.

2.2.5. İlgi Yasası (fr. loi d'interet)

İlgi yasasına göre bir sözce onu ilgilendiren alıcıya hitap eder. Konuşulan şey alıcıyı ilgilendirmiyorsa, ona söylenmesine gerek yoktur. İlgi yasası bize tanımadığımız biriyle konuşmanın neden zor olduğunu da böylece açıklamış olur. Alıcı, vericiyle bir ilişki kurmaya çalışıldığında vericinin ne ile ilgilendiğini bilmelidir. Bunun için her söylem, kendisini ilgilendiren bir alıcıya söylenir. "Acıktıysan yemek hazır." tümcesi, acıkmayan bir kişiye söylenmez. Tümce alıcının beklentisine göre söylenmiştir. Bildiri iki kısımdan oluşmuş, ikinci kısım önceki kısmı açıklamaya yönelik olarak kullanılmıştır. Bu tür söylemlerde verici, alıcı tarafından ihtiyaç duyulan, ilgilenilen bir şeyi söyler.

Erzurum'un yetiştirmiş olduğu ünlü mahalli fıkra tiplerinden biri olan Naim Hoca ile ilgili şöyle bir fıkra anlatılır:

"Naim Hoca, bir gün namaz kıldırırken abdesti kaçar. Cemaate çaktırmadan dışarı çıkar, kapıyı kitler. Abdest alıp geri döner. Cemaatten biri sorar:

'Hocam, nere getdin?'

Der ki:

'Abdest aldım.'

'Peki niye kapıyı kitledin?'

Hoca der ki:

'Hemi gavatlar, ben gidim, siz de peşimden kaçasız.' (Kotan, 2012: 1801-1802).

Fıkroda kullanılan her bir sözce, onu ilgilendiren alıcı (cemaat)'ya hitap etmiştir. Naim Hoca tarafından konuşulan şey, alıcı durumundaki cemaati ilgilendirdiğinden bir söylemsel değere sahiptir. Fıkroya göre bir cami imamının birinci derecede muhatabı, cami cemaatidir. İmam ile cemaat arasında meydana gelen söyleşim, iletişimi kolaylaştırmıştır. Naim Hoca'nın söyleşimde bulunduğu kişilerin tanımadığı birileri olması durumunda konuşma zor olacaktı. Alıcı (cemaat), verici (Naim Hoca) ile bir ilişki kurmaya çalışmakta ve alıcı vericinin ne ile ilgilendiğini bilmektedir. Fıkroda "Her söylem, kendisini ilgilendiren bir alıcıya söylenir." kuralı görülmektedir. Hoca'nın muhatabı camiye gelmeyen kişiler değildir. İlk fırsatta camiden dışarı çıkmayı bekleyen cemaat, fıkrayı anlamlı hale getirmektedir. Fıkroda söylem geliştirilirken alıcının beklentisi göz önünde bulundurulmuştur. Naim Hoca'nın kapıyı kilitlemesinin nedeni, bir an önce camiye terk etmeyi bekleyen cemaattir. Bu neden, ilk kısımda dile getirilen kapıyı kilitlemenin açıklaması olmuştur. Verici, alıcı tarafından ihtiyaç duyulan, ilgilenilen bir şeyi söylemiştir.

2.2.6. Diziliş Yasası (fr. loi d'enchainement)

İki sözcenin belli bir diziliş esasına göre bir araya gelmesi söylem için önemlidir. Art arda gelen iki tümce tek bir bilgiyi içerdiğinde belli bir mantıksal sırayı takip eder. Bu sıralamanın değişmesi anlamı değiştirir. Örneğin "Ali düzenli olarak derslerine

çalışıyor; çünkü sınıfta kalmaktan korkuyor.” sözcesinde iki önerme birlikte verilmiştir. İkisi bir bütünlük oluşturmaktadır. Aynı sözcük “Ali düzenli olarak derslerine çalışıyor; çünkü yeniden sınıfta kalmaktan korkuyor.” biçiminde oluşturulduğunda Ali’nin daha önce düzenli olarak ders çalışmadığı ve sınıfta kaldığı anlamı çıkmaktadır. Bu bakımdan ilk önerinin sebebinin anlaşılması ikinci öneriye bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Konuşmalarda alıcı ve verici arasındaki etkileşimin devam etmesini sağlayan bir sıra alış düzeni vardır. Sıra alış düzeninde söz kesme, uzun/kısa süren boşluklar, çakışmalar gibi öğeler sıra alış düzenini etkiler. Sıra alışlar, konuşmacı tarafından inşa edilir. Kelime/tümce/ifade içeren bu öğeler, birim ünitesi olarak adlandırılır. Bunların yanı sıra tek bir konuşmacının söz aldığı, konuşmacıların sıra alışlarının değiştiği durumlar da vardır (Atakan, 2012: 3).

Evrensel fıkra kahramanı ünlü bilge Nasrettin Hoca’nın bir fıkrası şöyledir:

“Bir gün Hoca pazara bir inek götürüp gezdirir satamaz. Birisi gelüp ‘Bu ineği niçün satmazsun?’ der. Hoca ‘Sabahdan berü gezdiririm ve bu kadar medh ettim, satamadım’ deyince heman herif ineği alup, ‘Kızıoğlan kız altı aylık gebedir’ diyerek gezdirmeye başlar. O sırada müşteriler gelüp tolgun baha ile alurlar. Hoca taaccüb ederek ineğin akçesini alup evine gelür. Meğer Hoca’nın kızına görücüler gelmiş. Karısı, ‘Hoca kızını görücüler geldi’ deyince ‘Sen azıcık tur ben anların yanında olayum ve iktiza etdikçe medh belki beğenip alalar’ deyüp görücülerin yanına gelür. Hoca’ya ‘Sen kadınların yanında ne ararsın? Var git anası gelsün’ dediklerinde Hoca ‘Anası kıza hizmet göstermekden hünerlerine baktığı yok, biz ehl-i tecrübe olduğumuzdan daima hünerlerine nazar ederiz, sual edecek isenüz benden sual edün’ der. Hoca ‘Kızıoğlan kız altı aylık gebe eğer öyle çıkmazsa mal benimdir’ deyince heman kadınlar birbirlerine bakup savuşurlar. Hoca’nın karısı, ‘Koca niçün böyle söyleyüp görücülerini kaçırdın?’ der. Hoca, ‘Sen esef etme bütün vilayeti gezseler bu vasıfda kız bulmayup yine gelürler, eğer ineği öyle medh etmeyelerdi kimse almazdı’ demiş” (Türkmen, 2013: 106).

Fıkroda iki olay peş peşe gelmiştir. Birinci olayda Hoca’nın ineğini satması, ikincisinde görücülerin Hoca’nın kızını istemeye gelmeleri anlatılmıştır. İki olay belli bir diziliş esasına göre bir araya gelmiştir. Art arda gelen iki söylem tek bir bilgiyi içermiş, belli bir mantıksal sırayı takip etmiştir. Bu iki olayın sıralamasının değişmesi, anlamı değiştirecektir. İkinci olayda Hoca’nın kızını görücülere methetmek için söylediği sözler, ilk olayla birlikte bir anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan ikinci olayın sebebinin anlaşılması ilk olaya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Fıkroda Hoca ile diğer kişiler arasındaki konuşmalarda alıcı ve verici arasındaki etkileşimin devam etmesini sağlayan bir sıra alış düzeni vardır.

Söylem yasalarının fıkra türlerindeki yerini değerlendirmek amacıyla yukarıda verilen fıkralar tesadüfen alınmıştır. Bir kurala uyan fıkra özellikle seçilmemiştir. Ancak, buna rağmen verilen her fıkranın içinde değerlendirildiği yasayla yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Yukarıdaki fıkraların ele alındığı söylem yasaları değiştirildiğinde de benzer sonuçlar çıkacaktır. Söylem yasalarının diğer folklor ürünlerindeki varlığının değerlendirilmesi ilginç sonuçlar verecektir. Fıkra üzerinde tarafımızdan yapılan bu deneme konuya kapı aralamıştır.

Sonuç

Söylem kelimesi uzun zamandan beri dilimizde farklı bağlamlardaki işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Terim farklı alanlarda tanınmış kişiler tarafından sıkça tüketilmektedir. Söylem bir dilin gerçek konuşma ortamında bir konuşucu ve onun alıcısı tarafından kullanılmasıdır. Bir dilin bireysel tüketimi dilin söyleme dönüşmesini

sağlamaktadır. Bir söylemde bulunması gerekli birtakım ilkeler vardır. Bu ilkeler söylem yasaları olarak adlandırılmaktadır. Söylem yasaları ile ilgili olarak birçok araştırmacı tarafından farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Çalışmamızda fıkra türünün oluşmasında söylem yasalarının varlığı ile ilgili olarak şu sonuçlara varılmıştır:

a. Fıkralar, verici ile alıcı arasında oluşan izleği en kısa yoldan ve en doğru şekilde verir. Fıkroda verici tarafında verilen bilgiler, alıcıyı doğrudan ilgilendiren, alıcının günlük hayatında ona yarayan bilgilerdir. Fıkradaki söylemin tam ve doğru anlaşılması geneli kapsayıcı bir bilgiyi de zorunlu kılar.

b. Fıkra, alıcısına bir bilgiyi aktarır. Aktarılmak istenen bilgi, alıcıyı ilgilendirdiğinden boş bir bilgi değildir. Bu bilgide alıcının beklentileri göz önünde bulundurulur. Söylenen şeyin bilgi verici ve yeterli açıklıkta olması fıkroda verici ile alıcı arasındaki iletişimi sağlar. Fıkroda alıcı tarafından anlaşılması güç örtük içerikler yoktur.

c. Bir fıkroda yer alan bütün dilsel yapılar, söylemin anlamını etkileyerek ona yeni bilgiler katar. Fıkralar sözel anlatımın kısa türlerinden biridir. Az sözle çok ve etkili biçimde anlatım, fıkralara günlük konuşmalarda bile çok yer verilmesini sağlamaktadır. Bu yönleriyle bütün fıkralarda ekonomik olma özelliği bulunur. Dil dışı unsurlar, alıcı-verici arasındaki iletişimi kolaylaştırır.

d. Bir fıkra, sanatsal bir biçimde anlamlandırılmayı ve yorumlanmayı gerektirir. Fıkroda verilen mesaj, alışılmışın dışında farklı biçimde vericiye sunulur. Fıkralarda yapılmaması gereken bazı davranışlar yumuşatılarak sunulur. Alıcıya karşı kullanılan incelikli dil, onu bir şeyi kabul etmeye zorlar.

e. Fıkroda kullanılan her bir sözce, onu ilgilendiren alıcıya hitap eder. Verici tarafından konuşulan şey, alıcıyı ilgilendirdiğinden bir söylemsel değere sahiptir.

f. Fıkralarda genellikle peş peşe gelen olaylar belli bir diziliş esasına göre bir araya gelir. Art arda gelen söylemler belli bir mantıksal sırayı takip eder. Bu söylemlerin sıralamalarının değişmesi anlamı değiştirir.

Yukarıda sıralanan söylemsel özellikler fıkra türünün etkin ve popüler olmasını sağlayan niteliklerden birkaçıdır. Mevcut söylem ilkelerinin farklı folklor ürünlerinde değerlendirilmesi, konuya yeni katkılar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akpınar, B. (2007). *Sivas Fıkraları (Yapı, İşlev, Bağlam)*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Arkonaç, S. A. & Paker, O. (2012). Türkiye’de Kadın ve Modernite: Söylem Analizi ile Yaklaşım. *Söylem Çalışmaları* (ed. Sibel Arkonaç). 105-120. Ankara: Nobel Yayınları.
- Atakan, M. (2012). “Sıra Alış” Sistemine Bir Bakış Çiftlerin Gündelik Konuşmalarından Kesitler. *Söylem Çalışmaları* (ed. Sibel Arkonaç). 3-11. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aygül, Z. (2016). Türkiyeli Erkeklerin Karşılıklı Gündelik Konuşmalarında “Erkek Olmak” Üzerine Anlam Kuruluşlarının İncelenmesi. *Söylem Araştırmaları* (hızl. Sibel A. Arkonaç). 31-84. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Bahtin, M. M. (2016). *Söylem Türleri ve Başka Yazılar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Başaran, U. (2011). *Ahmet Şükrü Esen Defterlerinde Anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünleri (Atasözü-Beddua-Bilmece-Deyim-Dua-Tekerleme-Fıkra) (İnceleme-Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

- Başgöz, İ. (1986). Fıkralarımız Üstüne. *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları. 138-144.
- Boratav, P. N. (1999). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2017). Halk Dilinde Hiciv ve Mizah. *Folklor ve Edebiyat II*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık. 303-307.
- Buğra, G. (2005). Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre ‘Fıkra’nın ‘Pazarlama’ Sektöründe Dönüşümü ve Fonksiyonları. *Millî Folklor*, 67, 94-97.
- Civelekoğlu, E. (2010). *Sinirkent Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Çoker, Ç. (2012). Bir Cinayet, “Tehdit” ve “Biz”: Bir Açıklayıcı Repertuar Çalışması. *Söylem Çalışmaları* (ed. Sibel Arkonaç). 33-58. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ducrot, O. (1972). Dire et Ne Pas Dire. *Principe de Semantique Linguistique*, Paris: Hermann.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Gür, N. (2007). Sanal Anlatıda Eksik Kılınmış Bir Portre: Temel ve Hikâyesi. *Millî Folklor*, 75, 91-94.
- Kılınç, N. (2010). *Antalya Yöresi Yörük Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Kotan, Y. (2012). Mahalli Fıkra Tipine Bir Örnek: Erzurumlu Naim Hoca. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3, 1791-1802.
- Rayman, H. (2010). *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şahin, H. İ. (2014). “Gelenek, Gülme ve Şaka”. *Millî Folklor*, 101, 237-251.
- Şimşek, E. (2015). “Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri İçerisinde Fıkraların Yeri”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6, 195-234.
- Türkmen, F. (2013). *Seyyid Burhaneddin Çelebi Nasreddin Hoca Latifeleri (Burhaniye Tercümesi)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). Fıkra Türü. *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları. 221-231.

